

Evaluatie Living Lab Ruimtelijke Adaptatie Overijssel

In 2016 werd vanuit het Deltaprogramma gestart met Living Labs Ruimtelijke Adaptatie. het doel was vernieuwend te werken aan het klimaatbestendig en waterrobuust inrichten van stedelijk gebied. De drie grote Twentse steden werden samen met de steden in de IJssel-Vechtdelta benoemd tot het eerste Living Lab Ruimtelijke Adaptatie in Nederland. [Partners: provincie Overijssel, Enschede, Hengelo, Almelo, waterschap Vechtstromen, IJssel-Vechtdelta (Zwolle, Kampen, Zwartewaterland, waterschap Drents Overijsselse Delta) en het Rijk.]

In april 2018 liep het Living Lab Overijssel ten einde. Op 17 april 2018 werd een afsluitende evaluatiebijeenkomst gehouden waarin deelnemers en partners zowel het instrument Living Lab als de drie uitgezette actielijnen evalueerden.

Hieronder vindt u een samenvatting van de belangrijkste elementen uit die bijeenkomst. Dit zijn tevens de elementen die het Rijk kunnen helpen eventuele volgende initiatieven tot het inrichten van living labs of vergelijkbare innovatieve initiatieven te versterken.

De belangrijkste ervaringen en adviezen omtrent het instrument Living Lab:

1. Gelijkwaardige samenwerking:

Alle partijen werken samen in een gelijkwaardige samenwerking, zodat er wederzijdse waardering is voor wat zij bijdragen. Eigen resultaten dienen niet voorop te staan. Het gaat om wat je samen neerzet. Welke meerwaarde ten opzichte van de som der delen bereik je met elkaar? Rijk en regionale partijen zijn hierin allemaal partners.

2. Neem tijd voor samen worstelen:

Samen worstelen over de vraag “wat gaan we nu eigenlijk doen?” kost tijd en die tijd ervoor nemen is van belang om écht tot elkaar te komen. Uiteindelijk betaalt zich dat terug en flexibiliteit blijft mogelijk. Dat laatste moet wel kunnen en ook door iedereen geaccepteerd worden.

3. Experimenteren, *learning by doing*:

Experimenteren mag en moet. Maar denk wel eerst goed na, start dan en pas je aan waar nodig. Het is een uitdaging tijdig tot concrete resultaten te komen binnen de periode die staat voor het Living Lab (en de daarbij horende financiële ruimte door het Rijk); dit kan spanning opleveren.

4. Betrokkenheid: het is meer dan een visie en een paar bijeenkomsten:

Echte betrokkenheid is van belang en die bereik je niet met enkel agenda-afspraken. Hoe voorkom je afhaken van partners? Wees open en luister écht naar elkaar. Sla zo nodig een andere weg in.

5. Goed trekkerschap:

Goed trekkerschap is van belang, daar valt of staat veel mee. Niet alleen bij een Living Lab. Dit hangt ook samen met personen, want er moet chemie zijn. Ook dat is aftasten en zoeken.

6. Financiering:

Bij opdrachtnemers kan de vraag opkomen ‘wie is de opdrachtgever?’, wanneer offertes niet aan het Living Lab maar aan het Rijk moeten worden gedaan. Wie is opdrachtgever: ministerie of de regio? Enig geld beschikbaar hebben om externe opdrachtnemers in te kunnen huren is belangrijk om frisse kennis binnen te brengen en partijen te verbinden.

7. Verbinding regio-Rijk:

Voor het welslagen van een Living Lab is de verbinding tussen deze regionale broedplaats en het rijk van belang. Om experimenteren te stimuleren en om door de spotlight vanuit Den Haag zichtbaar en interessant te zijn voor partners.

Per actielijn de belangrijkste les:

In het Living Lab werden drie actielijnen uitgewerkt, waarvan een weergave van de resultaten/producten te vinden is [op het klimaatportaal](#).

Bij de evaluatie werd uitgesproken dat deze drie actielijnen heel precies de kern raken van waar het om gaat en waarin we van elkaar kunnen leren. Per actielijn is als belangrijkste les het volgende weer te geven:

1. Netwerkend werken:

Netwerkend werken in klimaatadaptatie is (veel) breder dan water! Dit maakt het complex en soms onoverzichtelijk. We moeten slim samen netwerken om vanuit elkaars kracht het gezamenlijke doel, klimaatadaptatie, te bereiken.

2. Masterclasses:

Leer je collega's (en hun beleidsterreinen) kennen, zorg dat jouw collega's jouw wereld kennen en zorg dat je samen de maatschappelijke verbinding zoekt. Deze kunst wordt snel onderschat. Het vraagt betrokkenheid, inzet en kan veel positiefs opleveren.

(Bij het stimuleringsprogramma is een aanvraag ingediend voor ondersteuning, om – na deze pilot - de serie masterclasses te kunnen implementeren voor andere gemeenten.)

3. Participatie:

Een risicodialoog voeren betekent ook met inwoners/winkeliers/bedrijven praten. Hoe moeilijk dat proces is, komt wel naar voren uit het boekje 'Klimaatadaptatie en omgevingswet' dat binnen deze actielijn werd gemaakt.

Hieronder vindt u een uitgebreidere samenvatting van het Living Lab en van de ervaringen die zijn opgedaan.

Living Lab Ruimtelijke Adaptatie Overijssel

In de Overijssel wordt hard gewerkt om het stedelijk gebied bestand te maken tegen de klimaatverandering. In het Living Lab Ruimtelijke Adaptatie Overijssel werken de grootste Twentse steden (Almelo, Hengelo en Enschede), de steden in de IJssel-Vechtdelta (Zwolle, Kampen, Zwartewaterland), de waterschappen Vechtstromen en Drents Overijsselse Delta en de provincie Overijssel samen met bewoners, ondernemers en kennisinstellingen in de provincie samen aan klimaatmaatregelen. Ervaringen uit dit Living Lab helpen vervolgens om klimaatmaatregelen in de hele regio vorm te geven.

Start Living Lab

In 2016 werd vanuit het Deltaprogramma gestart met Living Labs Ruimtelijke Adaptatie in het kader van het op te stellen Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie. Doel: vernieuwend te werken aan het klimaatbestendig en waterrobuust inrichten van stedelijk gebied. De drie grote Twentse steden werden in 2016 samen met de steden in de IJssel-Vechtdelta benoemd tot het eerste Living Lab Ruimtelijke Adaptatie in Nederland.

De hooggelegen Twentse steden (Almelo, Enschede, Hengelo) en de laaggelegen IJssel-Vechtdelta steden (Zwolle, Kampen, Zwartewaterland) leren van elkaar door zowel overeenkomsten als verschillen in problematiek.

Programma's deelnemers Living Lab

Een definitie van een Living Lab is: "In een afgebakend gebied ruimte geven aan innovatieve maatregelen en kennisontwikkeling; samenwerken in publiek-private partnerschappen waarbij participatie en co-creatie worden gestimuleerd en multi-issueprojecten worden vormgegeven om klimaatdoelen te behalen. Dit alles in een continue doorlopende cirkel van exploreren, uitvoeren, evalueren, leren van, bijsturen."

Beide delen van het Living Lab Overijssel (de hooggelegen Twentse steden en de laaggelegen IJssel-Vechtdelta) geven hier in hun programma's invulling aan. Ze omvatten maatregelen om de stad aan te passen aan de klimaatverandering én maatregelen om de uitstoot van broeikasgassen te verminderen. Zowel technische innovaties als vernieuwende manieren van samenwerking worden ontwikkeld. De rode draad is één: klimaatprojecten uitvoeren (schop in de grond), kennis ontwikkelen én uitwisselen, proactief communiceren en streven naar co-creatie.

Actielijnen Living Lab

In het Living Lab Ruimtelijke Adaptatie Overijssel zijn de onderstaande focuspunten benoemd voor de Living-Lab-brede activiteiten:

1. Procesinnovatie in gebiedsprocessen ontwikkelen en stimuleren. Hoe breng je bijvoorbeeld partijen bij elkaar en zet je een structurele, vernieuwende samenwerking op? Welke aanpassingen zijn nodig in de eigen besturen en organisaties om dergelijke samenwerkingen te laten werken?
2. Cross-overs maken tussen beleidsvelden om doelen, kennis en gelden te koppelen. Hoe zorg je bijvoorbeeld dat plannen betaalbaar zijn en hoe kun je daar slim bestaande geldstromen en budgetten voor gebruiken? Welke technische innovaties uit aanpalende professionele velden kun je inzetten voor klimaatdoelen?
3. Participatie van inwoners bevorderen bij klimaatmaatregelen. Op welke nieuwe manieren kun je bijvoorbeeld bewustwording en draagvlak creëren? Hoe kun je bevorderen dat initiatieven van inwoners tot structurele veranderingen leiden?

Echt positief aan het Living Lab was

Hieronder de zeven genoemde evaluatiepunten voor het Living Lab, met telkens daaronder enkele hartenkreten die geuit werden en daarbij passen:

1. Verbinding:

Er werd een groeiende verbinding ervaren tussen de partners in Twente en de IJssel-Vechtdelta zelf én tevens werd de verbinding versterkt tussen hoog- en laag Overijssel. Veel contact, uitwisseling, netwerkontwikkeling. Tevens is meer inzicht opgedaan over potentiële landelijke netwerken.

“Het werkt: zo samen intensief aan iets werken!”

“IJVD en Twente: houd contact!”

“Hoe doen andere gemeenten dat en wat kunnen we daarvan leren van elkaar?”

2. Proberen:

Mogelijkheden om nieuwe ideeën te vormen en die uit te proberen in een living lab situatie. Dit brengt beweging. Het leerde ons ‘te worstelen en boven te komen’.

“Experimenteren is leuk en levert altijd iets op.”

“De vrijheid om dingen eens anders te kunnen doen dan anders, is van grote waarde.”

3. Kennis:

Veel kennis opgedaan, zelf veel geleerd. Onder andere door projecten te leren kennen. Doordat enig budget beschikbaar was, werd het ook gemakkelijker om externe deskundigheid in te schakelen en daarvan te leren.

“Goed inzicht in problemen en op de wateropgave te krijgen en die te verbinden met andere disciplines.”

“Geef vanuit DPRA-team de leerbehoefte mee op basis van de Unique Selling Points van de regio.”

“Zet in de criteria voor het Living Lab het zoeken van de koppeling naar kennisinstellingen, bijvoorbeeld universiteiten en hogescholen, KWR, STOWA, RIONED e.d.”

4. Verbreding en verankering:

In de overheidsorganisaties die meededen is de betrokkenheid bij het thema klimaat vergroot, tevens is het thema verstevigd binnen de betrokken kennisinstelling (onderzoek en onderwijs). De structurele aandacht voor ruimtelijk adaptatie, aangejaagd vanuit het kernteam Living Lab, ondersteunt continuïteit in aandacht voor het thema bij de partners, ambtelijk en bestuurlijk.

“Mixed motives in de praktijk verbinden en uitvoeren: uitdaging!”

5. Trots:

Het besef is versterkt dat we het gewoon heel goed doen in Overijssel. Uit de zelfreflectie bleek dat we trots mogen zijn op onze prestaties. Het eerste Living Lab RA te zijn hielp daarbij. Dit geeft energie voor de toekomst.

“Wees trots als koploperregio!”

6. Communicatie:

Het label eerste Living Lab RA heeft op allerlei niveaus geholpen in de communicatie over ruimtelijke adaptatie: intern in de deelnemende organisaties, maar ook naar (potentiële) partners, inwoners, subsidieverstrekkers etc.

“Regisseer vanuit het DPRA-team de puls van het label Living Lab, bijvoorbeeld een sessieleiderschap op het Deltacongres.”

7. In de spotlight van Den Haag:

Het label eerste Living Lab RA had vooral ook het effect dat het Overijssel in de spotlight van het Rijk zette. Dit is van belang voor het bestuurlijk kunnen verknopen van wat in Overijssel gebeurt met de landelijke ontwikkelingen en is van belang voor de financiering van klimaatadaptatie in deze regio.

“Stimulering door het Rijk helpt. Het ‘Rijk’ is óók partij in de ‘regio’.”

Evaluerende opmerkingen per actielijn

Ook zijn per actielijn evaluatieve opmerkingen genoteerd: Wat ging goed, wat liep minder goed en wat zijn do's en don'ts voor andere regio's? Per actielijn volgt hier de weergave:

I - Evaluatie van de actielijn Procesinnovatie: Netwerkend samenwerken

Voor deze actielijn was Prof. dr. Annemieke J.M. Roobeek aangetrokken.

Onderdelen:

1. Een golfsgewijze netwerkaanpak met casus Zwolle.
2. Inspiratiecolleges in Zwolle en in Almelo.
3. Twee intervisiebijeenkomsten Twente.
4. Afsluitend het Stadscollege.

Algemeen:

Voor de inzichten en modellen over netwerkend samenwerken van Roobeek was waardering. Er werden inzichten en aanknopingspunten gegeven over hoe je kunt verbinden en samenwerken. Bijvoorbeeld het inzicht dat je uit je silo's moet stappen om succesvol te zijn met klimaatadaptatie, de heldere infographics, het concept van 'Webbers' die verbindingen leggen met binnen en buiten, inzicht in de competenties om netwerkend te kunnen samenwerken. Een externe deskundige met wie de doelen en gewenste inhoud goed zijn afgestemd, kan heel waardevol zijn voor partners in een living lab-situatie.

Evaluatiepunten per onderdeel:

- Ad 1: Het traject golfsgewijze netwerkaanpak Zwolle was waardevol, tussentijdse verbeteringsuggesties (gedaan door de deelnemers) zijn echter niet voldoende opgepakt. Hier speelde voor de opdrachtnemer de vraag wie is de opdrachtgever, het ministerie of de regio? Leerpunt: Wanneer de regio (een living lab) zelf het door het Rijk beschikbaar gestelde budget kan besteden - dus niet via inkoop van het Rijk - en dat ook zichtbaar is voor opdrachtnemers, is duidelijk dat de (proberende, testende, innoverende) regio de opdrachtgever is en bepaalt wat er gebeurt. Het ministerie heeft bij de evaluatie bevestigd dat de financiering weliswaar vanuit het ministerie komt, maar dat het opdrachtgeverschap echt in de regio ligt. [Dit heeft trouwens alleen in deze actielijn een rol gespeeld, met de andere opdrachtnemers

speelde dit issue niet.]

- Ad 2: Minder waardering was er voor de inspiratiesessies, dat waren te veel colleges, te veel eenrichtingsverkeer van Roobeek naar de deelnemers. Dat werkte juist minder inspirerend, werd ervaren als een beetje belerend.
- Ad 3: De intervisie in Twente werd positief gewaardeerd. Er kwam veel interactie en zelfreflectie op gang bij de deelnemers: Hoe pak ik het aan? Kan ik meer doen met klimaatadaptatie in mijn werk? Pak ik de kansen voldoende mee? Wat moet ik in mijn organisatie doen om het voor elkaar te krijgen als klimaatadaptatie niet vooraf is meegenomen in projecten?
- Ad 4: Ook was er waardering voor het afsluitende Stadscollege (organisatie en leiding). Goede kennisuitwisseling over klimaatadaptatie door bedrijfsleven, overheid, onderwijs, onderzoek en inwoners. Dat leidde ook tot een informele kennismaking tussen de verschillende velden.

II - Evaluatie van de actielijn CrossOovers: Masterclasses 'Coalities voor een Klimaatbestendige Stad'
Voor deze actielijn waren dr. ir. Theo de Bruijn en drs. Bauke de Vries van Saxion Hogeschool aangetrokken.

Onderdelen:

1. Masterclass Klimaatbestendigheid als integrale ruimtelijke opgave
2. Masterclass Intern verbinden
3. Masterclass Extern verbinden
4. Masterclass Werken in onzekerheid / Afronden, vooruit kijken

(zie <https://ruimtelijkeadaptatie.nl/overheden/sra/living-labs/overijssel/masterclass/>)

Algemeen:

De serie masterclasses werd positief beoordeeld, zowel in de evaluatie die bij alle deelnemers eraan is gehouden als in de evaluatiebijeenkomst van het gehele Living Lab. Het programma kende een goede opbouw. Waardering is er voor de kennis die vanuit Saxion door Theo de Bruijn en Bauke de Vries is ingebracht en voor de gastsprekers die zij hebben betrokken. Tevens waardering voor het maatwerk dat is geleverd: er werd in deze pilot goed geluisterd naar reacties van deelnemers en waar wenselijk bijgestuurd. Dergelijk maatwerk is noodzaak bij een zo heterogene groep. Kennis verspreiden gaat toch het best via interactie, via het gesprek in de masterclasses zelf en minder via online materialen. Dus blijven inzetten op die ontmoetingen: tweerichtingverkeer. Elke nieuwe serie masterclasses vraagt maatwerk en vooraf goed nadenken over de mogelijkheden om de impact van de serie te vergroten.

We willen niet stoppen na de pilot, maar verder implementeren. Ook is inmiddels belangstelling getoond van buiten Overijssel. Daarom is er bij het Stimuleringsprogramma een aanvraag gedaan om aan deze vervolg te kunnen geven voor andere gemeenten in Overijssel (en eventueel daarbuiten).

Evaluatiepunten aangaande werving en communicatie:

- Materiaal van de pilot is nu weliswaar gedeeld via het kennisportaal Ruimtelijke Adaptatie, maar daar kan wellicht nog meer impact mee worden bereikt. Het maken van kennisclips zou een mogelijkheid zijn om die communicatie uit te breiden, maar die moeten dan wel duidelijk functioneel zijn omdat het maken ervan erg arbeidsintensief is.
- Mogelijke deelnemers interesseren kan via het delen van ervaringen van huidige deelnemers. Op het kennisportaal RA wordt in een filmpje door deelnemers iets gezegd, maar dat kan ook op

papier of via digitale middelen met quotes.

- Via het platform Samen klimaatbestendig kan worden gecommuniceerd over de mogelijke nieuwe series masterclasses.
- Zijn er geïnteresseerden in andere delen van het land dan Overijssel, dan vallen er door Saxion combi's te maken met andere hogescholen in dat gebied. Leren van elkaar en zo het programma versterken.

Evaluatiepunten aangaande organisatie en inhoud:

- Iedereen die meedoet moet vooraf echt weten waar de focus van de bijeenkomsten ligt. Die ligt niet in het verstrekken van technische kennis, maar vooral in het proces van verbinden. Die verwachtingen vooraf goed managen en waar mogelijk vanaf het begin deelnemers bij het ontwerp (maatwerk aanpassingen) betrekken.
- Heterogeniteit van de groep vraagt wat van de docenten/sprekers, maar maakt het juist heel waardevol. Want in die heterogeniteit ligt een van de hoofdthema's van de masterclasses: hoe verbind je op het thema klimaat tussen professionals die afkomstig zijn uit verschillende beleidsvelden?
- De aandacht voor het klimaatportaal was waardevol: samen daarin rondneuzen en met een casus achter de hand kijken welke kennis daar allemaal te vinden en te verbinden is.
- Je hebt de credits van de groep nodig: samen zijn docenten en deelnemers verantwoordelijk voor het leerproces. In deze groep ging dat goed, er werd feedback gegeven op basis waarvan kon worden bijgestuurd om zo optimaal als mogelijk te voldoen aan de behoeften van de (heterogene) groep. Dat maakt het alleen mogelijk een goede balans en daarmee een goede leeromgeving te ontwikkelen.

III - Evaluatie van de actielijn Participatie: 'Klimaatadaptatie en omgevingswet'

Voor deze actielijn was dr. Peter van Rooy van Accanto aangetrokken.

Waardering was er voor de kennis en flexibele aanpak van Peter van Rooy. De kerngroep living lab is samen met hem in staat geweest flexibiliteit aan te brengen in de opdracht, en - zoals een living lab betaamt - nieuwe dingen te proberen en ons aan te passen aan de mogelijkheden. Luisteren, aansluiten bij wensen van deelnemers aan een participatieproces en bijstellen van een proces, bleken van groot belang en hebben uiteindelijk als mooi eindproduct het boekje 'Klimaatadaptatie en omgevingswet' opgebracht. Hierin staan de problemen en behoeften in een wijk centraal en wordt gekeken hoe overheidsparticipatie beter vorm kan krijgen.

Inhoudelijke signalen op basis van het proces:

- Wanneer maatregelen niet mainstream zijn, maar een behoefte vanuit de maatschappij centraal staat, wordt het maatschappelijk spel anders en staat het inspelen op wensen van betrokkenen centraal. Aansturing van het overheidshandelen vraagt daarom om de mogelijkheid tot verandering van de huidige aanpak.
- Meekoppelen / financiering kan problemen opleveren in verband met de rechtmatige besteding van geld. Niet alles mag uit rioolheffing en anderen (gemeentelijke sectoren) hebben vaak geen

geld. Deze opgave actief agenderen bij ministerie voor nadere studie.

- Participatie en cocreatie passen juist bij de rol van provincie en gemeente om op te pakken. Maak deze overheden ook bewust van deze belangrijke verbindende rol (bij: verkiezingen/omgevingsvisies; stimuleringsprogramma's die met bezuinigingen zijn weggehaald, vooral op het sociale vlak).